

2. Honigberger afganisztáni utazása

A Lahórból Déra-Gázikánon és Gaznin át Kábulba vezető út rövid leírását Sir C. M. Wade adta ki a Kalkuttai Ázsiai Társaság gondozásában (1834-ben), a szükséges térképekkel ellátva. A növényeket, melyeket ezen az utazáson gyűjtöttem, Bécsben átadtam a botanika professzorának, Jaquin bárónak, aki ezeket további rendezés és kidolgozás végett doktor Endlicherre és Prof. E. Fenzlre bízta, s amelyeknek egy része „Sertum Cabulicum” néven¹³ már a nyilvánosság elé került; miközben a hátralévő nagyobbik rész teljes feldolgozása még Fenzl professzor úrra vár. – Ami az ezen az utazáson gyűjtött régiségeket illeti, azok sem élveznek kisebb ismertséget a régészet berkeiben, hiszen 1835-ben a Párizsi Ázsiai Társaság révén bemutattam a Kábul és Dzsalálábád térségében feltárt sírdombok tartalmát, néhány éremmel és kövel együtt, amiket a Bukharán át vezető utazásom alkalmával vásároltam. Ez ugyan meghozta számomra az említett társaság tagságát, azonban ezáltal Londonban sokat veszített értékéből a gyűjteményem, olyannyira, hogy az arany érmém közül (Mokadphisis¹⁴) kettőt Londonból visszaküldtem Párizsba, s 3000 frankért eladtam egy bizonyos Rollinnek. A többi ritkaságot, amelyek között egy felbontatlan baktriai papirusztekercs is volt, amelynek rajza megtalálható a Párizsi Ázsiai Társaság által 1835-ben kiadott litográfiák között, és amely legjobb tudomásom szerint az egyetlen, eddig fellelt baktriai kéziratot tartalmazza, Londonból feladtam a Gehmüller bankház címére, ami azonban időközben csödbe jutott. Ennek folytán a ládikót a helybeli fővámszedőre bízták, méghozzá úgy, hogy minden kérdezősködést figyelmen kívül hagyván senki sem tudhatott meg semmit a dologról. Nagy megdöbbenéssel és fájdalommal vettem tudomásul most, hogy újra Bécsbe érkeztem, hogy 15 teljes év elteltével éppen 14 nappal megérkezésem előtt, tehát 1850. július 5-én, a szóban forgó ládikát a Gehmüller bankot érintő csődeljárás keretében nyilvánosan elárverezték, és potom pénzért túladtak rajta, méghozzá vélhetően azért, mert a tulajdonost nemlétezőnek nyilvánították. Hogy kinek a kezébe jutottak ezek az értékes régiségek, azt már nem lehetett kideríteni. Ezzel együtt a tudományos világ számára valószínűleg mindörökké odaveszett annak a papirusztekercsnek talán felbecsülhetetlen tartalma! A korábbi években Kairóban

¹³ *Sertum Cabulicum Enumeratio Plantarum...*, Vindobona, 1836.

¹⁴ Vima Kadphiszész, kusán uralkodó a Kr. u. 1. sz. közepe táján. Honigberger arra céloz, hogy Kadphiszésznek tulajdonított érmékre bukkant.

és Alexandriában magánszemélyeknek eladott régiségeken kívül a szentpétervári, bécsi, párizsi és londoni éremgyűjtemények néhány darabja az én érmém és köveim közül származik.

Kábulban és Dzsálálabádban Dzsábír Kán *naváb* védelmét élvezve számos kupolát (régí síremléket) felnyitottam, és ezzel magamra vontam Dósz Muhammad¹⁵ gyanúját, hogy mérhetetlen kincseket viszek ki az országból, jöllehet a kiásott tárgyakat elővigyázatosságból az akkor Bukharából Kábulon át visszautazó Dr. Gerard révén küldtem el Allard ezredesnek Lahórbá, aki azokat Bordeaux-ba vitte; ennek ellenére Dósz Muhammad azt a parancsot adta Bámiján kormányzójának, hogy Afganisztán határán raboltasson ki engem. Így hát Akrábád erődjében minden értékes portékámtól megfosztottak, ezeket azonban Dzsábír Kán *naváb* és Avitabile révén (aki akkor lett Pésavar kormányzója) vissza is kaptam, s a jószerecsse olyannyira kedvezett nekem, hogy egyetlen karcolás nélkül vészelttem át a történeteket. Kunduzban Mír Murád bég rémtetteitől tartván csomagjaimat átadtam a Kábulból Balkba készülő karavánnak, mert azt terveztem, hogy afgán álruhában, 10 ember (részben szolga, részben a *naváb* emberei) kíséretében inkognitóban eljutok egészen Kholmig. Vezetőnek a vén, ősz szakállú Khaiátot választottam, aki Al. Burnes¹⁶ és dr. Gerard-t is elvezette Bukharába.

Novemberben, a legnagyobb hidegben hagytuk el Kábult, s a Kaukázus legmagasabb csúcán tomboló hóviharban elvesztettük két emberünket, ám Bámijánban szerencsére mindkettőjüket megtaláltuk. Az ásatások révén Kábulban szerzett rossz hírem megelőzött; az afgánok és *hazarák* szó szerint vadásztak ránk, miután megtudták, ki vagyok. Bámijánba érve, a Dósz Muhammadtól és a *navábtól* kapott ajánlólevélnek köszönhetően helyet kaptunk az erődben, ahol rablókkal ijesztgettek bennünket, mégis megígérték, hogy adnak mellénk egy őrjáratot. Így a következő napon néhány óra erejéig feltartóztattak bennünket, hogy megtegyék a szükséges intézkedéseket; és eközben

¹⁵ Dósz Muhammad 1826-tól uralkodik Afganisztán területén. Az országra ettől fogva aktívabb külpolitika és intenzív terjeszkedés jellemző. Az afgánok egyedül a szikhek uralta vidékeken ütköztek komolyabb ellenállásba: bár többször is megkísérelték annektálni Pésávart és környékét (1835-ben és 1837-ben), csak később, 1849-ben, a szikh felkelésben való részvételükért engedték át nekik ezt a területet. Dósz Muhammad erős, jól szervezett országa ellenállt az angol terjeszkedésnek, így született meg Brit-Indiában a döntés, hogy Afganisztán egyetlen eredményes ellenfelével, a szikhek uralkodójával, Randzsit Szinghgel szövetségben vezessenek hadjáratot az ország leigázására. A terv a mahárádzsa halála következtében nem valósulhatott meg, 1841-ben a magára maradt angol haderő súlyos vereséget szenvedett. London mindörökké lemondott Afganisztánról. Dósz Muhammad 1863-ban bekövetkezett haláláig uralkodott.

¹⁶ Alexander Burnes

parancsot küldtek Akrábád erődjébe, hogy a hegyekben üssenek rajtunk. – Csak az volt a szerencsénk, hogy az erőd legénysége nem volt együtt, a jelenlévőknek nem voltak rendben a fegyverei, és túlságosan gyengének hitték magukat ahhoz, hogy a parancsnak megfelelően rablókként támadjanak ránk, és kifosszanak bennünket a hegyekben; ez nem is sikerült volna nekik olyan könnyen, hiszen jól fel voltunk fegyverezve, s ellenálltunk volna, ami mindkét oldalon emberéleteket követelt volna. Ezt a katonák is jól megfontolták, és tanácsosabbnak meg biztosabbnak, kevésbé fáradtságosnak is találták, hogy ravasz módon becsaljanak bennünket az erődbe, és azután az éj leple alatt fosszanak ki minket. Próbára tettem a mondás igazságát: az ember ne mondjon csődöt a szerencsétlenségben, ám ne legyen túlságosan nagy és merész a szerencséjében. Az erődben türelmesen hagytam, hogy hátrakössék a kezemet, jóllehet egyik hosszú, kábuli csizmámban egy töltött, kétesövű, kis gyutacsos pisztoly rejtőzött. Adandó alkalommal vezetőm, Káfil Basi Khaiát megpróbált kiszabadítani, mire gyengén megvágta egy szablyával, ám a vastag szőrme viselet miatt nem sebesült meg. A rablók azt hitték, hogy rengeteg pénzt rejtegethetünk, és 1000 rúpiát követeltek szabadulásom fejében. Ezt a *naváb* emberei közül való egyik *hádzsi*, akinek a gondjára bíztak, két szír (négy font)¹⁷ nála lévő rizzsel ért el, amit lemérve adtak át az embereknek. Végül tehát megmutatkozott, hogy ez a rablóbanda épp olyan éhes volt, mint kapzsi. Miután végre átadtuk, amit kértek, vezetőjük kibékült velünk. – Ugyanis miközben egyik kezét a szőrme gúnyája alatt megbúvó Koránra helyezte, megmutatta nekünk a bámijáni kormányzó kirablásunkra adott parancsát, és elmondta, hogy a tőlünk elvett holmikat oda vitték, és ott meg is jelölték azokat.

A hegység túloldalára érvén visszaküldtem a *naváb* egyik emberét néhány levéllel, amelyekben vázoltam a történeteket. Ahogy később hallottam, ezen események miatt a *naváb* súlyos szemrehányásokat tett testvéreinek, Dósztnak, s a bámijáni kormányzót is leváltották, a csomagokat pedig az elmondottaknak megfelelően Avitabile révén visszaszolgáltatták nekem. Ha első felindulásomban ellenálltam volna, és egyet-kettőt lelőttem volna ezek közül az emberek közül, egészen biztosan végeztek volna velem.

Kholmban egyenesen a vámszedő udvarába vittek, aki, miután meglátott a ló hátán, és felismerte, hogy európai vagyok, azonnal esedezett, hogy szálljak le és foglaljam el a szálláshelyemet. Kétség sem fér hozzá, hogy az embereim elárultak engem, még Khaiát is, mert attól tartott, hogy a minket követő karaván beárulja, és meg is bünteti őt, aki gyakran járt ezen az úton. – A vámszedő rögvest elküldött egy embert megérkezésem hírével Kunduzba az urához,

¹⁷ kb. 2 – 2.24 kg

Altamaramhoz, aki hindu volt, és Murád bég minisztere. Amikor ez tudomásra jutott, én is azonmód odaküldtem az egyik emberemet Dzsábir Kán *naváb* Altamaramhoz intézett ajánlásával, amelyben azt írta neki, hogy fordítson különös gondot személyem sérthetetlenségére, mert bármi történjék is velem, minden tovább nélkül leromboltatja pészavari házáat. Ez a levél olyan hatást gyakorolt arra az emberre, hogy a vámszedő parancsba kapta, haladéktalanul küldjön át engem az ország határán, s ráadásul titokban, mert attól tartott, hogy ha Murádbég emír tudomást szerez az otlélétemről, Kunduzba hívatna, és ott fogva tartana engem.

Így szerencsésen megérkeztem Balkba, ahol karavánunk és poggyászsom vártak. Ott a kemény tél miatt nyomban készíttettem magamnak egy pár *kadzavát*; ezek ugyanis kosarak, amiket párosával helyeznek a tevére, belsejét jól kibélelik gyapjútakarókkal, ami az összekucorodva fekvőnek, mind pedig a lábát kinyújtva ülőnek, igen kényelmes utazási módot biztosít. Így az Amudarja (Óxusz folyó) bal oldalán vezető utazás során két teljes napot töltöttem el ebben anélkül, hogy akár a lábamat kihúztam volna belőle; hiszen az evést, a szénparaszt fűtést, és minden egyéb ügyemet el tudtam rendezni odabent; egyébként az idő sem volt valami hívogató; nyirkos hideg és hóvihar váltogatták egymást. Úgy hatvan ilyen, négyszögbe rendezett *kadzava* alkotott egy udvart. Több *kadzavában* rabszolgákat (nagyobbrészt perzsákkal) zsúfoltak össze, gyakran túlzott mértékben is. Így a közelemben is egy olyan *kadzava* állott, amelyben négy kislányt helyeztek el. Mindannyiukat jól őrizték, senki sem szerzett róluk tudomást, és a bukhari piacra vitték őket.

A *naváb* megajándékozott egynéhány kicsi, ám mokány hátsóval (pónival, perzsául *dzsargussal*, azaz „négyfülüvel”, mivel hasított fülek van), amelyek jó mászó képességük folytán kiválóan alkalmasak hegyi utazásokra, valamint kopár vidékek átszelésére is, mivel a hó alatt megérik a fű gyökerét, és ki is kaparják azt. Ezek végig Oroszorszáig nagy segítségemre voltak a pusztaságban. – Bukharába érve, ahova szintén remek ajánlóleveleket vittem a *navábtól*, Hosbégi miniszter első kérdése az volt, vajon ismerem-e Juszuf Wolffot és Alexander Burnest. Úgy vélte, Juszuf jószívű ember, miközben Burnes rászedte őt, mert az utolsó percig úgy tett, mintha Oroszországból Angliába akarna utazni, pedig Khiván keresztül visszatért Hindusztánba. Ezért kémnek tartotta őt, és Hosbégi annak a reményének adott hangot, hogy én nem cselekszem majd így.

Úgy tájékoztattak, hogy 600 orosz rabszolga van Bukharában, jobbára a Kaszpi-tenger halásza, vagy a határon foglyul ejtettek, akiket Khivában vagy Bukharában adtak el. Négy hónapos bukhari tartózkodásom alatt találkoztam

egy orosz kémme, monsieur D...-vel, akit Orenburg¹⁸ kormányzója a bukhari vezetésnek szánt ajándékokkal küldött át, és aki, noha francia volt, olyan jól játszott a muszlimot (mert az arab és a perzsa nyelvet is bírta), hogy sosem jöttek volna rá, hogy francia, hacsak a *nogajok* (orosz protektorátus alatt álló tatár muszlimok) fel nem adták, és el nem árulták volna. Ezek ahhoz is ragaszkodtak, hogy a foglyot végezzék ki, mert attól féltek, hogy majd ő is feladja őket, amiért megszegték az orosz alattvalók Bukharába utazását tiltó ukázt. Megragadták az alkalmat, és feljelentették az ottani kormányzatnál, hogy eretnekként egyrészt a muszlimok szent helyeit látogatja, másrészt elvett egy írást az *ulémáktól* (írastudóktól), amivel az Oroszországban található muszlimokat akarja megtéríteni. – Hosbégi jelenlétemben vizsgálta meg ezt az írást, és úgy találta, hogy nem tartalmaz mást, mint hogy D... alávetette magát a magas arab nyelvvel kapcsolatos vizsgának, és ami sikerült is neki. Így tehát ártatlannak nyilvánították, és semmi kifogást sem emelhetek ellene.

Röviddel elutazásom előtt a nála kínált kenyér és só elfogyasztása közben Hosbégi azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy Oroszországból írjam meg neki, mi az igazság, ez az *ilcsi* (küldött) keresztény vagy muszlim-e. Eközben én azt gondoltam, hogy nem kellene olyan sokáig várnia, hiszen ezt nyomban megtudhatná Bukharában, ha alaposan szemügyre vennék a szóban forgó férfit; már csak szőke haja is az ellen vallott, hogy valóban arab, hiszen még sosem láttam szőke arabot. No de ennyire nem volt ez fontos a miniszternek, hiszen ő is drága ajándékok kézbesítője volt. Bukharában az első pillanattól fogva megtiltották nekem az írást, s én készségesen alávettem magam a parancsnak. A két szerencsétlen angol (Stoddart és Conolly), akik röviddel Bukharából való elutazásom után érkeztek, valószínűleg nem így cselekedtek, s ez kémkedésük leplezéséhez vezetett, és a fejükbe került. Ahogyan Dr. Wolfftól hallottam, akit Lahórból ismertem, és akit angliai utazásom alkalmával meglátogattam parókiáján (Isle Brewery near Taunton), ezt a kettőt kémkedésen kapták, és a vádat rájuk is bizonyították. És egy perzsa gazember, Abdul Szemedkán (akit Lahórból és Kábulból ismerek) volt az, aki feladta őket; minden bizonnyal ugyanez működött közre Hosbégi lefejezésében is, míg végül meg nem kapta érte a jutalmát, s őt magát is lefejezték.

¹⁸ ma Omszk